

IDEOLÓGIAI ÉRVEK A MUNKAFEGYELEM MEGSÉRTŐIVEL SZEMBEN AZ 1952-BEN HOZOTT BÜNTETŐBÍRÓSÁGI ÍTÉLETEKBEN

1952–53-ban 15 ezer büntetőbíróági ítélet született olyan dolgozók ügyében, akik munkahelyeiről önkényesen kiléptek, vagy igazolatlanul hiányoztak.¹ Büntetőjogi felelősségre vonásukra a munkafegyelem megsértése miatt került sor. A dolgozók igazolatlan hiányzását, önkényes kilépését a vállalatok vezetése a fennálló jogszabályok alapján (Munka Törvénykönyve, fegyelmi szabályzatok) nem feltétlenül büntetőjogi eszközökkel torolta meg, csak egy specifikus dolgozói réteg ellen kezdeményezett büntetőeljárást.²

A büntetőjogi normák elemzése alapján megállapíthatjuk, a büntetőjogi eljárásra, majd a dolgozói magatartások büntetőjogi szankcionálására a jogi normák nem adtak lehetőséget. A Legfelsőbb Bíróság 1951 decemberének végén – a politikai vezetés nyomására – egy egyedi ügy eldöntésével biztosította a büntetőjogi eszközök igénybevételéhez a zöld utat, kiterjesztőleg értelmezve az 1950: 4 tvr. (A tervgazdaság büntetőjogi védelméről szóló rendelet) rendelkezéseit. Egyúttal az alapjogszabály szabadságvesztés büntetését javító-nevelő munka büntetéssé változtatta meg, természetesen csak a munkafegyelem megsértése miatt elítélt dolgozók esetében tette lehetővé a szabadságvesztés büntetés mellőzését. A Legfelsőbb Bíróság ítéletét a Szabad Nép 1952. január 4-i száma közölte, majd az üzemi lapok is ismertették e bíróági döntést. A büntetőeljárás kezdeményezése megmaradt a vállalatok vezetésének és irányító szerveinek kezében. Ezzel a vállalatok vezetése ténylegesen részt vettek a büntetőbíráskodásban, mivel rajtuk múlt, kikkel szemben javasolják a büntetőeljárás megindítását és kikkel szemben nem. A vádemelési javaslatot továbbra is az ügyészségek felé közvetítették, azonban a kezdeményezési joggal együttjáró szelekciós lehetőségen ez a jogi megoldás alapjaiban nem változtatott. Mivel az elítélteket a javító-nevelő munka letöltésére ahhoz a vállalathoz küldte a bíróság, amelynél a bűncselekményt elkövették – azaz aki a feljelentési javaslatot megtette – a vállalatok a bűnbakállítás kétlábbon járó példáival újabb lehetőséget kaptak dolgozóik magatartásának befolyásolására.

A két év alatt hozott 15 ezer ítélet jogilag megalapozatlan volt. Viszont a nagyszámú elítélt indokoltá tette az ítéletek törvényes jellegének fenntartását. De a legitimitás nélküli ítéletek nem látták volna el a dolgozói csoportok szabályozásának feladatát sem. Mindezek miatt az ítéletek szövegei hosszasan bizonyították a dolgozói cselekedetek társadalomra veszélyességét, s ehhez felhasználták a korra jellemző politikai ideológia minden érvét.

Tanulmányunkban ezt az ideológiai apparátust elemezzük, bemutatjuk, a jogi legitimitáció hiányát miként pótolták az ideológiai világkép elemeivel.

1. Az ideológiai érvelés helye az ítélet szerkezetében

a) *A társadalomra veszélyesség bizonyítása.*

A vádlott cselekedetéről kimutatták, hogy az objektíven veszélyeztette a

társadalmat és a helyes, követendő társadalmi mintákra történő utalással bebizonyították, a vádlott tette társadalmilag helytelen magatartás volt.

Másodszor a vádlott társadalmi környezetének bemutatásával a vádlott feltételezhető személyiségét ábrázolták, így támasztották alá a büntetés indokoltságát.

Mindkét területen előtérbe került a magánvaló–magáértvaló munkásosztály ideológiai szembeállítás. A vádlottak többnyire kirekesztődtek a magáértvaló munkásosztályból, egy alacsonyabbrendű kisebbség tagjai lettek. Konkrétan hová sorolták őket, erről még írunk.

Két példa az elmondottakra:

„Az igazolatlan munkamulasztás veszélyezteti népgazdasági tervünk, vagy legalábbis annak valamely részlete megvalósítását. Sérti tehát a szocialista építés érdekét.”

„Tekintettel azonban arra, hogy a vádlott cselekményének az oka nem szembehelyezkedés a dolgozó nép társadalmával, és cselekményét nem kártevő célzattal, hanem öntudatának nagymérvű elmaradottsága, politikai képzetlensége miatt követte el...”

b) Enyhítő körülmények és ideológiai érvelés

Amennyiben a vádlottak tettének társadalmi súlya nagy volt, úgy az ítélet büntetése hosszabb tartamú szabadságvesztés lehetett. A Legfelső Bíróság egyedi döntése azonban nemcsak az igazolatlan hiányzások, önkényes kilépések büntetőjogi szankcionálására adott lehetőséget, hanem az alapjogszabály (1950: 4 tvr.) büntetési módját is enyhítette. Így enyhítő körülmények esetében a szabadságvesztés büntetés helyett javító-nevelő munka lett az elítéltek büntetése.

Az enyhítő körülményeket a vádlott személyiségéből, élethelyzetéből, társadalmi körülményeiből vezették le. Két tipikus enyhítő körülményre hívjuk fel a figyelmet. Az egyik az ellenséges célzat hiánya, tehát a társadalommal szembeni direkt ellenséges szembenállás kizárása, a másik a vádlott objektív osztályhelyzete, nem egy esetben öntudatlansága. A magábanvaló osztályhoz tartozást a vádlott javára írták.

Ugyanaz az ideológia, amely a társadalomra veszélyességet alátámasztotta, használhatónak bizonyult a büntetés enyhítésének eseteiben. Az enyhítő körülmények között természetesen nemcsak ideológiai axiómák szerepeltek, helyet kapott az elítéltek korára, nemére, családi körülményeire történő hivatkozás is.

„A vádlott a dolgozók osztályához tartozik. Osztályhelyzetére figyelemmel a dolgozó nép ellenségének nem tekinthető. Osztályhelyzete, társadalmi nevelésének hiánya és egyéb okai is arra utalnak, nem áll ellenségesen szemben a társadalommal.”

Hosszabb idézetünk összefoglalóan mutatja be az elmondottakat:

„Vádlott a tárgyaláson belátta, hogy a munkafegyelmet súlyosan megsértette, de tettét megbánta és beismerte, hogy dolgozóhoz nem méltó magatartást tanúsított, mivel megsértette népgazdaságunk gazdasági rendjét.

Népköztársaságunkban tervgazdálkodás folyik. Ennek azonban elengedhetetlen előfeltétele, hogy ebből az építő munkából minden ember kivegye a részét. Nem elegendő azonban rendszer nélkül, ötletszerűen dolgozni, hanem az eredményes munkához munkafegyelem is szükséges.

Dolgozóink túlnyomó többsége ma már nemcsak tudja, hanem át is érzi, hogy a munka nem kényszer többé, hanem becsület és dicsőség dolga. A munkás ma már nem a kizsákmányolóok profitját növeli, hanem magáért a közösségért, a boldogabb jövőért dolgozik. Munkájuk ellenértékét vagy közvetlenül, vagy közvetve szocialis juttatások formájában meg is kapja, s ennek tudatában

a dolgozók túlnyomó többsége lelkesen és fegyelmezetten vesz részt a termelő munkában.

Sajnos azonban még mindig akadnak olyanok, akik nem ismerik fel, vagy nem akarják felismerni, másrészt pedig olyanok, akik megfelelő öntudat hiánya vagy politikai elmaradottság okából nem képesek felismerni azt az óriási különbséget, amely a munka célja és feltételei között a múltban fennállott és jelenleg is fennáll.

Előbbi csoportba tartoznak népi demokráciánk ellenségei, akik legelszántabban minden eszközt felhasználnak arra, hogy akadályokat gördítsenek az épülő szocializmus útjába, a másik csoporthoz tartoznak azok, akiket az osztályellenség félrevezetett, vagy akik még nem tudtak megszabadulni a kispolgári gondolkodás csökevényeitől.

Az előbbieket szándékosan akadályozzák az építő munkát, az utóbbiak pedig tudatlanságból, a kellő felvilágosultság hiányából zavarják meg.

A tárgyalás során semmi adat nem merült fel arra vonatkozólag, hogy a vádlott az előbbi csoportba tartozott volna, vagy a munkafegyelem megsértésével szándékosan akart volna kárt okozni népgazdaságunknak. Ellenkezőleg, az világlott ki, hogy fegyelmezetlenségének az öntudat és főleg a társadalmi nevelés hiánya voltak okai.

Nem kétséges, hogy a munkafegyelem megsértése, az igazolatlan mulasztás veszélyezteti népgazdasági terveink megvalósítását, és sérti a szocialista építés érdekét, ezért társadalomra veszélyes...”

2. Az ideológiai érvelések előfordulásának néhány társadalmi összefüggése

Az ideológiai elemek előfordulását alapvetően a bíróságok megyei elhelyezkedése határozta meg. Sem az elítéltek társadalmi helyzete, sem magatartásuk motívumrendszere nem befolyásolta az ideológiai érvelések előfordulásait. Ezen belül árnyalatnyi eltérések kimutathatóak. Így pld. Csepelen, Miskolc–Diósgyőr, Veszprém–Várpalota területein – ahová a kibontakozó iparosítás koncentrálódott – nagyobb arányú az ideológiai érvelést tartalmazó ítélet, mint más területeken. Vagy az anyagi tartozás és a munkakönyvvvel kapcsolatos cselekmények ítéletei kevésbé tartalmaztak ideológiai elemeket, mint az önkényes kilépés, igazolatlan hiányzás esetei. E tény jelzi, az ideológia valóban a joghézagot töltötte ki, mert míg az első két magatartásnál a BTK, ill. egy Tvr a büntetésre jogi lehetőséget adott, addig az önkényes kilépéseknél és igazolatlan hiányzásoknál a büntető eljárásra nem a jogi normák tartalmánál fogva került sor.

3. Az ideológiai axiómák és érvelések empirikus vizsgálata

Az ítéletek ideológiai szövegét érvtípusokra bontottuk. A leggyakrabban hivatkozott érv: „A szocializmus előfeltétele, hogy a munkából mindenki kivegye részét”, és az a megállapítás, hogy a „munkához munkafegyelem kell”. A gyakorisági sort végig elemezve a következő logikai kapcsolatot kaptuk:

Szocializmus – társadalmi feladatvállalás – munkafegyelem – tervszerű munka – a munka becsület és dicsőség – tervgazdaság – szocializmus.

Egy-egy ideológiai sémában állandóan új és új fogalomtartalmak jelentek meg. A fogalmak közös verbális elemei logikai összekötő kapcsolatot hoztak létre különböző értéktartományú fogalmak között. A munkafegyelem ezzel olyan fogalmi kör-

nyezetbe került, amely a kor kiemelt jelentőséggel bíró értékeiből állt. (Szocializmus—tervgazdaság) Ez a szövegkörnyezet felerősítette a munkafegyelem fontosságát, társadalmi súlyát, ugyanakkor még negatívabbá tette a munkafegyelem ellen vétők cselekedetét.

Az érvelésbe bevonták az „empirikus tapasztalat” szféráját is, így szerepeltek olyan kijelentések, miszerint „nálunk nincs munkanélküliség”, a „munkás munkája ellenértékét megkapja”.

Nagyon kevés érv szerepelt a politikai–hatalmi szféra és az életszínvonal köréből. De az ipari munka üzemén belüli feltételeiről is alig esett szó. Inkább a makrotársadalmi viszonyok ideológiai ábrázolásmódja került be az ítéletek szövegeibe.

Az elítéltek legnagyobb „bűne” az öt éves terv megvalósításának veszélyeztetése. Ezután a munkafegyelem, majd a tervgazdaság sérelme következtek. A sorban negyediként az üzemi részletterv és a szocializmus építésének sérelme szerepelt. Ismét láthatjuk, az ideológiai értékei – szocializmus, tervgazdaság – uralták az érvrendszer egészét.

Az elítéltek személyiségét jellemző tulajdonságokkal a vádlott személyiséget értékelték és ezen keresztül bizonyították be a büntetés jogosságát. Leértékelték a vádlott – elítélt – személyiségét, lefokozták emberi tulajdonságait. A legnagyobb súllyal szerepelt az az érv, miszerint az elítélt nem látta be, mit kellett volna tennie, azaz felvilágosítatlan, öntudatlan. Nem tartozott pszichikailag a magáértvaló munkásosztályhoz. Ezután szocializmus eredményének nem értékelése, majd a szocializmus és a kapitalizmus közötti különbség fel nem ismerése következtek. Körülbelül azonos mértékben szerepelt a többi tulajdonság, az önérdékét követő személyiség, a fegyelmezetlenség.

Alapvetően negatív személyiségjegyekkel találkoztunk. De negatívak azok a csoportok is, ahová ezek a negatív személyiségek tartoznak. Legkarakterisztikusabb csoport az öntudatlan dolgozók csoportjáé. Ezt követi a múlt maradványait magukkal cipelők, a képzetlen és elmaradott dolgozók, valamint az önző anyagi dolgozók csoportja.

Látható, két különböző csoportot vontak egybe. Azokat, akiket (képzetlennek) öntudatlannak ítélték – azaz *tudati beállítottságuk hibás* –, és azokat, akik érdekeiket nyíltan képviselték – azaz akiknek a *magatartása hibás*.

A pozitív minták és példák elemzéséből közvetetten is kidomborodik a két csoport jellemző karaktere. Azok a dolgozók a dicsérendők, akik egyfelől öntudatosak (kötelességtudók), és azok, akik érdekeiket nem helyezik a társadalom érdekei elé. De ezeket a pozitív mintákat húzta alá a dolgozóval szemben támasztott követelmények listája. Így a fegyelmezettséget, az előírások betartását, a képesség és tudás maximumát nyújtó tevékenységet tekintették a helyes magatartás jellemzőjének.

Összefoglalásképpen körvonalazható mit is értett az ideológia munkafegyelem alatt. A pozitív követelmények felfoghatóak, a munkafegyelmi vétséget nem elkövető dolgozók tulajdonságyütteseinek. E követelményekben dominál az *adaptáció és feltétlen alkalmazkodás értékrendje, az alárendelődésre és fegyelemre való beállítottság*.

4. Az ideológia érvelés rendszere

A következőkben megpróbáljuk rekonstruálni az ítéletek ideológiai világképét.

A. Érdekek és érdeke rendszerek az ideológiai érvelésekben

Dominál az érdekegység ideológiája. A továbbiakban néhány példát idézünk.

1. A szerződéses munkaviszony és a represszió.

„A szerződés a Munka Törvénykönyve (1951. 7. tvr.) 23. §-nak megfelel. Tartalmazza a munkakör tüzetes megjelölését és azt az időt, ameddig a munkaviszony tart. A szerződést a terhelt szabályszerűen aláírta, tehát rá nézve az kötelező. Terhelt pedig a munkaviszonyt jogszabályban el nem ismert okból, a jogszabálynak nem megfelelő módon megszüntette, így önkényesen kilépőnek minősül. Terhelt tehát az önkényes kimaradással a munkafegyelmet megsértette, veszélyeztette a népgazdasági terv, de legalábbis a részletterv megvalósítását.”

Ez az érvelés még nem tökéletes, az önkényes kilépésnek ugyanis vannak más jogi szankciói is.

2. A cselekmény a vádlottnak is kárt okoz: az önérdekre hivatkozással ítélik el.

„A terhelt a fegyelmezetlen magatartásával hátráltatta a vállalat munkatervének teljesítését. Ezzel saját magának és a népgazdaságnak is kárt okozott, mert hiszen csak a tervek pontos teljesítése teszi gazdagabbá országunkat, és csak a gazdag és erős országban emelkedhetik a dolgozók életszínvonala.”

3. Az öntudatlan dolgozó elítélése.

„A vádlott ezen magatartása öntudatos dolgozóhoz méltatlan magatartás volt. A két műszak mulasztása a tervfegyelmet sérti. Ezen mulasztás folytán a termelésben jelentős kiesést okozva, az üzem részlettervének megvalósítását veszélyeztette, különösen nagy jelentősége a bűncselekménynek, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a vádlotthoz hasonló magatartású egyéneknek a termelésből való kiesésével mily nagy tömegű munkás veszik el a tervteljesítésből.”

4. Az egész társadalmi-gazdasági rend ellen vétett az elkövető.

„Népköztársaságunkban tervgazdaság folyik. Ennek azonban elengedhetetlen előfeltétele, hogy ebből az építőmunkából minden munkaképes ember kivegye a részét. Nem elegendő azonban rendszer nélkül, öltetszerűen dolgozni, hanem eredményes munkához munkafegyelem szükséges. Dolgozóink java része ma már nemcsak tudja, de át is érzi, hogy a munka nem kényszer többé, hanem becsület és dicsőség dolga. A munkás ma már nem a kizsákmányolók profitját növeli, hanem magáért, a közösségért, a boldogabb jövőért dolgozik. Munkájának ellenértékét vagy közvetlenül vagy közvetve szociális juttatások formájában meg is kapja, s ennek tudatában lelkesen és fegyelmezetten vesznek részt a termelő munkában. Ez alól a vádlott kivétel.”

5. Olyan öntudatlan dolgozóval állunk szemben, aki képtelen egyéni érdekét háttérbe szorítani.

„A vádlott magatartását vizsgálva a bíróság arra a meggyőződésre jutott, hogy a vádlott nem elég öntudatos, egyéni érdekét nem tudja összhangba hozni a közösség érdekével, nem értékelte kellőképpen, hogy az Acélgyárban minden munkaerőre szükség van...”

6. Aki nem dolgozik – mert igazolatlanul hiányzik – az Alkotmány sérti.

„Az Alkotmány 9. § szerint a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka. Minden munkaképes egyén joga, de egyszersmind kötelessége, hogy képessége szerint dolgozzék. A munkatörvény pedig kimondja, hogy a munkafegyelem megtartása minden dolgozó kötelessége és becsületbeli ügye. Az igazolatlan munkamulasztások és önkényes munkaelhagyások veszélyeztetik a népgazdasági tervnek, illetve részlettervnek megvalósítását, és sértik a szocialista építés érdekeit, valamint a népgazdaság gazdasági rendjét.”

Minden bemutatott példa közös sajátossága az *össztársadalmi érdek felsőbbrendűségére való hivatkozás. Az ideológia logikája automatikus összhangot teremtett*

egyéni tett és társadalom között. A megfogalmazás, lefordítva a büntetőjogi nyelv fogalmaira, a társadalmi veszélyesség egyik elemét jelentette. Ezzel a társadalom (fiktív) érdekétől eltérő cselekedet, magatartás deviáns lett, s mint ilyen legitim módon büntethető. Végül egy olyan típust mutatunk be, amely a munkavállaló érdekének háttérbe szorításához nem használ fel semmilyen misztikus köntöst.

7. „Vádolt azzal védekezett, hogy keresményéből családját nem tudta eltartani, s mert felmondását nem fogadták el, azért hagyta el munkahelyét önkényesen. Előadta, hogy korábbi munkahelyéről ... is önkényesen távozott, mivel a fizetéssel ott sem volt megelégedve ... A bíróság vádlottnak éppen azon előadásából, hogy korábbi munkahelyén sem volt megelégedve azzal a fizetéssel, amelyek jóval túlhaladták azt az összeget, amelyet most mint alkalmi napszámos megkeres ... azt a következtetést vonta le, hogy a vádlott munkához való viszonya rossz, munkahelyeit nem állja, s nyilván keresi azokat a helyeket, ahol munka nélkül vagy kevés munkával tehet szert keresetre. Vádolt kellő öntudattal nem rendelkezik, aki még mindig nem látja, s nem tudja azt, hogy a magunk erejéből kell egy jobb, egy boldogabb szocialista országot építeni. Magatartásával munkatársai körében is lazítja a fegyelmet, s veszélyezteti a bányaterv megvalósítását.”

B. A társadalomra veszélyesség tényezői

A társadalomra veszélyesség megállapítása tartalmazza annak a körnek a megvilágítását, akik nem veszélyesek a társadalomra. Ezek a „szorgalmas dolgozók”, a fegyelmezett többség tagjai, akik megértik, hogy „a terv teljesítése saját érdekük”. Ők a becsületes munkás típusai, akikről legtöbbször azt a nagyon fontos információt kapjuk, hogy „sokan vannak”, vagyis a többséget alkotják. Ebből megtudhatjuk, hogy a renitens, aki nem dolgozik becsületesen, nem fegyelmezett, aki nem ismeri fel helyesen saját érdekét, az csak a kisebbség tagja lehet. Kisebbség ez, amely saját társadalmi pozíciójáról is annyit tud meg, hogy nem a többség. Az ideológia prizmájában a többség a magáértvaló osztály tagja, a deviánsok nem azok.

Akkor kicsodák? Milyen pozitív ismérvet tudunk kiolvasni az ítéletekből? (Pozitív alatt az állító kijelentéseket értjük.)

Egyik részük tudatos ellenség. A tudatos ellenség két csoportba osztható. Az egyik csoport tagjai a tudatosan – célokban, motívumokban – szembehelyezkednek a társadalommal. Az enyhítő körülmények taglalásánál mutattuk be, az elítéltek nem tartoznak ebbe a csoportba. De nem tartoznak az ellenség másik csoportjába sem, azok közé, akik nem akarják felismerni helyzetük pozitív elemeit és tudatosan elfordulnak a valóságtól. Ez akadályozza meg őket abban, hogy elfogadják a társadalom becsületes többségére vonatkozó normákat. Saját elhatározásukból öntudatlanok, ez különbözteti meg őket az elítéltektől.

Az elítéltek köre az önhibájukon kívüli öntudatlanokból áll. Így nem ellenséges beállítottságúak a társadalommal szemben.

A következő csoportokat különíthetjük el közöttük:

A. *Képzetlen, politikailag elmaradott.* Jellemzőik, hogy kevés információval rendelkeznek a társadalmi valóságról.

B. *A szocializmust nem értékelők csoportja*

Álláspontjukban kimutatható, hogy nem tudják megfelelően értékelni a munkanélküliség megszűntetését, a tőkés kizsákmányolás felszámolását.

C. *A múlt terheit cipelő öntudatlan*

Ő az, aki a múltból örökölt bizalmatlanságát átviszi a mai államapparátus megítélésére is, de az is ide tartozik, akit menhelyen, szülők nélkül neveltek fel.

D. *Az önző anyagias egyén*

Ezek, akik a család létfenntartási gondjait enyhítendő aratási-cséplési szerződést kötnek, vagy az alkalmi munkát is megpróbálják. Esetleg bér, fizetés problémák miatt lépnek ki a vállalatból.

E. *Kétlaki*

Öntudatlanságának oka a mezőgazdasághoz kötődése. Az anyagias típus egyik alaptípusa, de többnyire kisparaszti birtoknagysággal rendelkezik.

F. *Kártevő*

Tettében kárt okoz, anélkül, hogy tudatosan akarná ezt. Öntudatának hiánya sarkallja őt tetteinek elkövetésére.

G. *Ön- és közösségveszélyes*

A kicsit is ironikus megfogalmazás mögött azok állnak, akik még azt sem ismerik fel, hogy tettükkel önmaguknak is kárt okoznak.

Az előbbieken igyekeztünk számbavenni az önhibájukon kívüli öntudatlan dolgozók csoportját úgy, ahogy csoportosítási ismérveik az ítéletek ideológiai érveléséből kiolvasható. Természetesen ezek a csoportok csak a rendszerező logika számára adják magukat ilyen tisztán. Az ideológiai szóhasználat gyakran egybemossa őket, a vádlottat több csoport tagjaként megemlíti.

Az ideológia érvapparátus meghatározott társadalomképet közvetít és hordoz. A társadalom leírása – ideológia interpretációja – arra vállalkozik, hogy bemutassa azt a valóságot, ami ellen fellépnek az igazolatlan hiányzók, kilépők, egyszerűen a vádlottak az elítéltek.

Az ideológiai valóságelemek egy gondolat fűzi össze. Eszerint a létező szocializmus az egyedül lehetséges szocializmus, valamint a földön létező világok legjobbika. Az adott rend (gazdasági és politikai) érvényessége megdönthetetlen és megkérdőjelezhetetlen. Mivel az a lehető legjobb világ; olyan világ, amelynek minden része, intézménye, értéke eleve tökéletes; ezért minden olyan törekvés, amely megsérti, veszélyezteti ezt a rendet – vagy akár annak legkisebb elemét is – bűn, fogyatékos, és mint ilyen elítélendő és leküzdendő.

Mivel jellemzik az ítéletek az adott világ felsőbbrendűségét?

Érvek a következők szerint csoportosíthatók:

1. *Politikai jellegűek*

Nem az adott uralmi-hatalmi viszonyok szerepelnek az érvek között. Ez talán azért is furcsa lenne, mert a munkásosztály uralmáról szóló tézis alatt kellene elítélni az uralkodó osztály tagjait. Így aztán a politikai vezetés jószándékáról biztosító érvek kaptak helyet e csokorban. Ezeket egyetlenegy ponton egészítik ki, a tulajdonviszonyok gyökeres megváltozását hirdetve. A tulajdonviszonyok ilyen változása eleve biztosíték a társadalmi formáció magasabbrendűségére.

2. *Gazdasági jellegűek*

A tulajdonviszonyok változása nemcsak a politikai rend, hanem a gazdasági

rendszer előnyeit is jelzik. De a gazdasági rend előnyeit támasztják alá a kizsákmányolás megszüntetéséről, a társadalmi termelés és elosztás összhangjáról szóló érvek is.

3. Szociálpolitikai érvek

Közvetlenebb, a dolgozóhoz közelebbálló területet vesznek célba az érvek. Az elosztás egész rendszerének felsőbbrendűségét támasztják alá. Azt állítják, hogy a dolgozó teljes mértékben megkapja munkájának ellenértékét, vagy közvetlenül (bér) vagy közvetett (juttatás) formájában. Az ideológiai érvek jelentős hányada arról szól, hogy a jelenlegi társadalmunkban megszűnt a létbizonytalanság, sőt – láttuk – érdemként kezelik a munkaerőhiányt.

Mindezek pusztán létüknél fogva érdemesek a dolgozói megbecsülésre. A fő érdem azonban – állítják az ideológiai érvek – a tervgazdálkodásé. A társadalmi haladás letéteményese a terv, az előnyök legfontosabb elérési eszköze a terv.

„A szocializmus építése csak tervszerűen ezidő szerint a felemelt ötéves terv keretében történhetik sikeresen. Ezért nem kétséges, hogy az a dolgozó, aki a munkafegyelmet sérti, hátráltatja üzemének tervteljesítését, s ezzel veszélyezteti népgazdasági részletterveink megvalósítását.”

„A vádlott cselekménye sérti és veszélyezteti népgazdaságunk tervszerű építő munkáját, melynek célja a szocialista társadalmi rend felépítése, illetve ezen társadalmi rend gazdasági megalapozásának elvégzése.”

C. Ideológiai világkép és politikai ideológia

Az ítéletek ideológiai érvelésének hátterét a kor politikai ideológiájában találjuk meg.³ Az ideológiai logikájában eltűnik a társadalmi viszonyok, intézmények, magatartások heterogén rendszere és egy homogén, egységes egész részeként tűnnek fel. A rendszer (társadalmi-politikai-gazdasági) minden egyes eleme mivel a rendszer része; eleve csak a jövőt, csak a haladót, csak az előrelépést szolgálja. Mindez visszavetítve a tervek bemutatására, az éppen fennálló terv mitikus köntösbe öltözik. A terv az egyetlen lehetséges eszköz a szocializmus építésére. Mindig a tervek rendszéről esik szó, olyan racionális előírás-rendszerről, amelyben egységes egészé illeszkedik a résztervek sorozata. A terv a szocializmus építésén keresztül a jövő hordozója, a boldogság, az ígélet földi mása. Mit érdemel, aki megsérti mindezt?

Az ideológiai érvek egy láthatatlan – racionális – kéz- és gondolatvilág által vezérelt társadalom képét írják körül. Minden elemnek megvan a maga feladata ebben a világban, minden rész pontosan illeszkedve kerekíti ki az egészet, rend és harmónia a világ két alappillére. A jelen csak állomás a jövő országútján, a jelen minden alkotóeleme a jövőt szolgálja.

A korszak ideológiája nemcsak a racionális harmóniát, hanem a heroikus küzdelmet is lényegként fogalmazza meg. Hatalmas, gigantikus küzdelem folyik, amit az emberiség, a nép jövője szentesít.

Ez a mondanivaló, ez a logika szinte sulykolja, hogy aki a rend ellen – akár szándéktalanul is – vért, vagy bármiképpen a rend egészét veszélyeztet, alávaló gazember, lett légyen bármelyik osztályhoz tartozó is. *Ezekben a racionális renddé érett keretekben valóban bűn minden érdekellentét, konfliktus, eltérés a közös jövő ígéletétől.*

A társadalom – hangsúlyozzák – minden szektorának egységesen kell lépni, mivel a társadalom egésze egyet akar a szocializmus felépítését. Ezen egységtörekvésnek fő letéteményese a párt, aki a munkásmozgalom egységén keresztül az egységes munkásosztályt képviseli. A politikai legitimáció szükséglete a politikai ideológiát az egységes munkásosztály kategória megalkotására kényszerítette.

Az egység feltétele a politikai harc, az ellenséggel való leszámolás biztosíték a gazdasági fejlődést akadályozó erők felszámolására is.

A társadalom egysége a szocializmusért folytatott küzdelemben manifesztálódik, ami a párt állandóan és szükségképpen helyes politikájában érhető tetten.

A szocializmus azonos a termelőerők rohamos fejlődésével, ami az irányítás és munkaszervezés párt által javasolt formáinak bevezetését jelenti. A termelés napi, konkrét szituációiban megvalósuló magatartás, ennél fogva ösztársadalmi jelentőségre tett szert. Rákosi mindenről a következőket mondja:

„Amikor a munkásirányító, az élmunkás, az ésszerűsítő... új termelési módokon törí a fejét, anyagot takarít meg, jobban kihasználja a gépet, ezzel nemcsak saját életszínvonalát növeli, nemcsak jobban keres, de egyben meggyorsítja, megszilárdítja a szocializmus építését is.”

„Két vagy három éve mindenki csak magával törődött, az volt az elve, kaparj kurta neked is lesz. A ... (paraszttság) ugyanúgy, mint az ipari munkás, felismeri saját sorsa és az ország építése között az összefüggést, kölcsönhatást ... új emberre alakul.”(4)

Rákosi megnyilatkozásával jelzett logika szerint az ország, a közösség ügyével való azonosulás ki kell hogy kapcsolja az egyéni érvényesülés gondolatát, célját. Az egyén érdeke, célja, élete értelme a közösség szolgálata, a közösségnek való alárendelődés. Minden más cél, érdek közösségellenes, s mint ilyen, önzés.

Gazdasági- politikai egység, homogén társadalom, homogén munkásosztály, a közösség feltétlen felsőbbrendűsége. Ez az érvrendszer visszafelé is működik, így ki magával, – saját érdekével – törődik, az közösségellenes, az vét a párt ellen, a társadalom ellen, s mint ilyen, nem támogatja a haladást –,...tehát...

A társadalom ellen sokféle módszerrel lehet vétetni. Egyik leggyakrabban idézett mód a fegyelmezetlenség. A fegyelmezett-öntudatos dolgozó „belátja” az ország érdekének elsőbbségét, a belátás alapján alárendeli ennek magát; a fegyelmezetlen nem.

A fegyelmezetlen éppen ezért is nem felel meg a „munkásosztály” definíciójának, mivel a proletariátust a belső egység, a fegyelmezettség, a szervezettség jellemzi.

A munkafegyelem kérdése; mivel a munkásosztály egysége a termelésben tanúsított fegyelemben jelenik meg; központi fontosságúvá válik.

A nem megfelelő munkafegyelem egyfelől minden rossznak az okozója, másfelől az a dolog, amit ürügyül lehet felhasználni különböző munkáscsoportok félreállításához.

A munkafegyelem csökkenését, a lazaságot teszik felelőssé minden gazdasági nehézségért.

„Minden olyan gyárban, bányában, vagy építkezésen, ahol a tervek által előírt kötelezettségeket nem teljesítik, ahol a szállítási határidőket nem tartják be, ahol a termelés minőségét nem javítják, ahol a gyártási önköltség nem csökken, ahol anyagtakarékosság helyett pazarlás uralkodik, a hibák forrásának kimutatásakor mindig eljutunk a munkafegyelem lazaságához!

A termelési feltételek biztosításában bekövetkező hiányok, a vezetés – adminisztráció – felkészületlensége a munkafegyelem lazaságának örve alatt a termelőmunkások nyakába varratik.

A munkafegyelem be nem tartásának okai az ismert séma szerint a következők:

1. A fegyelmezetlen dolgozók. Még nem elég fejlett az öntudatuk, nem érnek fel – ésszel – a munkásosztály egészének álláspontjára, nem látják be – végső soron – az iparfejlesztés fontosságát.

2. Fejlődésbeli visszamaradottság nem a tudat csökevénye, hanem objektív okok – pl. kétlaki életmód – következménye.

3. Faluról jött az iparba dolgozni, még nem tudta átvenni az ipari munkásság fejlett és öntudatos munkakulturáját. Ide kell sorolni az új munkaerő olyan csoportjait, mint a nők és a kisiparból jött munkásság.

4. Ide tartozik az a munkás is, aki nem teljesíti a normáját. „...a normáját nem teljesítő munkás az esetek többségében rendetlen, megtűri a lazaságot, fegyelmezetlen, kibújik a nehezebb munka alól, nem engedelmeskedik feljebbvalójának.”

A munkás minden helyzetben a saját érdekei ellen cselekszik, mert „a szocialista fegyelem merőben különbözik a kizsákmányoló társadalmak által kierőszakolt munkafegyelemtől. A szocialista társadalomban megszűnt a kizsákmányolás, a termelőeszközök a dolgozó nép tulajdonává lettek. Mivel a munkafegyelem a munkáltató és a munkavállaló viszonyát fejezi ki, a szocialista társadalomban pedig mind a munkáltató, mind a munkavállaló maga a dolgozó nép, ebből következik, hogy a szocialista munkafegyelem maguk a dolgozók által vállalt önkéntes fegyelem.”

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, a munkahelyi konfliktusok ideológiai értékelése fiktív értékek tételezésekből dedukálódott. A munkaszervezetben belüli hatalmi- és érdekviszonyok nem jelentek meg a maguk „meztelen alakjukban”, nem létezőként kezelték őket. Ugyanakkor a munkahelyen belüli konfliktusokat hamis ideológiai fogalmakkal jellemezték, mivel egyes esetekben a represszív kényszer alkalmazása miatt már nem lehetett a nem észrevevés taktikájához folyamodni.

Az ideológia a politikai rend oldalán működve tagadta a társadalmi automatizmusok létét, így az egyéni tettek eleve össztársadalmi jelentőséget kaptak. Ez az ideológiai logika „szerencsésen” találkozott a társadalomra veszélyesség tanával, amely amúgy is az egyén cselekményének társadalmi súlyát fejezi ki.

A valóságos viszonyok leplezése, figyelmen kívül hagyása megfelelt a kor racionalis harmóniát hirdető jelen-utópiájának.

Az ideológia a maga gumifogalmaival jól szolgálta az objektív valóságból fakadó ellentmondások jogon belüli megjelenésének eltüntetését. Kezelhető, a mindekori követelményeknek megfelelően alakítható volt. Be lehetett vele bizonyítani a cselekmény társadalomra veszélyességét és ugyanakkor a vádlott javára szolgáló érveket is fel lehetett belőle sorolni. Így együttesen szolgálták az ítéletek jogi megalapozatlanságból fakadó legitimitás-hiányának felszámolását.

JEGYZETEK

1 Az Új Magyar Országos Levéltárban a Munkaerőtartalékok Hivatalának irataiban 1000 ítéletet találtunk 1952-ből. Fennmaradásuk bizonyára a véletlenek műve, mivel az anyagot 1957-ben már meg kellett volna semmisíteni. Ezt az ezer ítéletet az MTA Szociológia Kutató Intézetében Makó Csaba vezetésével elemeztük. Az elítéltek adatait, a vállalatok ágazatát stb. számítógép segítségével feldolgoztuk. A kutatási zárójelentés elkészítése és publikálása folyamatban van. Ez a tanulmány a kutatás ideológiával foglalkozó részének felhasználásával készült.

A probléma előzményeire és néhány munkaszociológiai aspektusára lásd: Kritika 1984/3 számában **Belényi Gyula** szerkesztésében közölt ítéletszövegeket, és a Kritika 1984/7 számában **Gyekiczky Tamás: Törvényesen elítélve** c. kiegészítő hozzászólását.

2 A vizsgálat szerint az elítéltek főként vagyontalan, szakképzetlen, alacsony iskolázottsággal rendelkező segédmunkások voltak. Munkaszervezetben belül mobilitásuk csekély, munkaszervezeti karrierjükről nem beszélhetünk. Jövedelmük a kor átlagjövedelme alatt marad, nagy eltartottság és fiatal kor jellemzi őket. A vállalatok fegyelmi ügyeinek vizsgálatából az a következtetés vonható le, miszerint a fegyelmi úton felelősségre vont dolgozók mind beosztásukban, mind társadalmi rétegbe tartozásukban nem alkotnak ennyire homogén csoportot, jövedelmük, iskolázottságuk, vagyoni helyzetük is kedvezőbb, mint a büntetőbíróóságok által elítélteké.

3 A korszak ideológiájának elemzéséhez felhasználtuk **Cs. Kiss Lajos: Adalékok az ideológiai „észlelés” és jelentésadás természetéhez** (Kézirat, Budapest, 1984.) c. művét.

4 **Rákosi Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek.** Szikra, Budapest 1950. 340. old.